

ERGÜZEL, Mehmet Mehdi ve AYDIN, Ayşe (2014). “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tefviznamesi’nde Bilgece Bakışlar ve Kavramlar”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.577-592 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Mehmet Mehdi ERGÜZEL*
Ayşe AYDIN**

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI’NIN TEHVİZNÂME’SİNDE BİLGECE BAKIŞLAR VE KAVRAMLAR

Giriş

Millî kültürümüzün temel değerlerinin yetişmekte olan nesillere tanıtılması, geleceğimiz için bir varoluş vazifesidir. Köklerini derinlere daldırmayan milletler, sığ yaşamaya mahkûm olurlar ve ecnebi rüzgârlara çabuk boyun eğler.

Türk millî kültürü, asırların ötesinden ses verecek zenginlik ve muhtevâsıyla her dem kendini yeniden inşâ etmeye doğrulup daha ileri ufuklara yönelmeye yatkın bir kök enerjiye sahiptir.

Bütün mesele; milletimizdeki bu hayâtiyet ve ruhu, ebedi yaşama arzu ve iradesini daima diri tutacak damarların farkında olmak ve gereğini yapmaktır.

Yirmi birinci asrın Müslüman Türkleri; zulümlerin kol gezdiği, insan istismârının zirveye vardığı yâhut daha uygun ifadesiyle “çukurların derinleştiği “ zavallı dünyamızda kendi millî-tarihî-İslâmî misyonlarını yeniden keşfetmek-düşünmek-yorumlamak “asrın idrâkine yeniden söylemek” zorundadırlar.

Bu devrin münevverleri “öz cebimizde kaybettiğimiz güneşi başka bahçelerde aramak yerine” kendi irfân kaynaklarımızı yine kendi çocuklarımızın ilmi ve tefekkürü ile aramak, bulmak, anlamak, anlatmak ve yaymakla mükelleftirler.

Bin yıldır hayatımıza yön veren ve milletimizi yüksek hedeflere yönelten İslâm ve onun peygamberi, ilme ve okumaya

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi.

** Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi.

verdiği değere sınır tanımamış hikmet sahibi ve hakikat arayıcısı olmayı mü'minin temel vasıfları arasına koymuştur.

Hikmet, eşyanın ve insanın hakikâtine ve sırrına vakıf olmak için çıkılan yolculukta varılan manalı hedeftir.

Biz, bazı fikir erbâbına göre hikmetlerimizi kaybettik. Onlarla birlikte belki kendimizi de...

Hikmetler, tekrar kazanılmalıdır. Asırların bize öğrettikleri, yeniden tahsil edilmelidir, zamana uygun bir üslûpla ruhu, esası, özü bozulmadan tekrar yorumlanmalıdır.

Bilgeler konuşmalı ki Uluğ Türk'ten, Dede Korkut'tan, Kâşgarlı Mahmut'tan, Yesevi'den, Yunus'tan, Hacı Bektaş'tan, Mevlana'dan İbrahim Hakkı Erzurumî'ye ve Cemil Meriç'e yol açılsın...

Bilgeler, tevâzu sahibidir. Onların kapıları; arayana sorana açıktır. Biz, Erzurum yaylalarından esen rüzgârlara kapıldık. İbrahim Hakkı Hazretlerinin Marifetnâme'sinden hisseyâb olurken size "deryâdan bir damla" kabilinden olmak üzere "Tefviznâme" bahsi sunmaya çalıştık.

Tefviznâme'den Maksat;

İnsanoğluna hayat dersi vermektir. Hakkı Erzurumlu, bu uzun fakat kısa mısralarla örülü ibretlerle yüklü şiirini 3+2 mısralı 31 bölüm üzerine kurmuş. Her bölümün son iki mısrası zaten bütün milletin dilindedir, eserin özeti gibidir.

"Mevlâ görelim neyler

Neylerse güzel eyler."

Tam bir teslimiyet edâsı var.

O'na güven... O'ndan gelen her şeyde bir hayır vardır.

"Hak şerleri hayr eyler

Zannetme ki gayr eyler

Ârif anı seyr eyler."

Diğer otuz bölüm, 150 mısra, hep bu giriş bölümü üzerine kurulmuştur.

Girizgâhı; neticesini ilan eden bu muhteşem eser bize göre bir psiko-nöro regülatör /asabî ruhî düzenleyicidir, manevî ilaçtır.

Eserde cümleler iki yönde şekil almıştır. Bölümler ya yüce yaratanı ya da ârif olmayı, bilgeliği tanımlar niteliktedir veya âriflik tarikinde olanlara öneriler sunar mahiyettedir. Bu cümlelerde bazı kavramlar bu açıdan öne çıkar. Buna göre, şiirde bir **ârif** portresi

çizilmiştir. Özellikle birinci dörtlük “*Ârif nedir?*” sorusunun cevabı mahiyetindedir. Buna göre; ârif, dünyaya ibret nazarıyla bakandır. Kendisini dünyanın diğer görüntüleriyle oyalamaz. Dünya işlerinden elini eteğini çekmiştir. Bir başka ifadeyle, Mevlâ’dan gayri meşguliyeti yoktur. Dünyada gördüğü, ibret nazarıyla bakıp gördüğü hayır ve şerlerin Allah’tan geldiğini bilerek yaşar. Ârif, tevekkül sahibidir. Sabırlıdır, Haktan gelene razıdır. Her işte Allah’a sığınır. Böyle yaşadığı için de rahat ve huzurludur.

Burada, “**tevekkül**”, “**tefvîz**”, “**sabır**” ve “**rıza**” kelimeleri üzerinde durmak isteriz. Bu kelimeler yakın manalı, müterâdif kelimelerdir. Tevekkül, Allah’a güvenmektir. Tevekkül’ün dinî terim olarak anlamıysa, bir amaca ulaşmak için gerekli olan her türlü önlemi alarak; elinden gelen tüm gayreti gösterdikten sonra kalben Allah’a bağlanıp(ki bu tefvizdir) ona güvenmek, sonucu Allah’tan beklemek anlamına gelmektedir. Hikmet sahibi olan kişi, yaratılmışlara, nefse ya da malına tevekkül etmez, sadece Mevlâ’ya tevekkül eder, doğru tevekkül anlayışı da budur. Sabır ve tevekkül dünyada rahata ermenin iki ilacıdır. Allah’tan istemek, neticeleri ondan bilmek ve ona minnettâr olmaktır.

Tevekkül ve sabır kavramları Kur’an’da da pek çok âyette yer bulur. Yani dinimiz de tevekküle ve sabra büyük önem vermiştir.

Bunlar arasından, İbrahim Hakkı’nın bu dörtlüğünün nesri açıklaması gibi olan şu âyetleri hatırlatmak isteriz:

Münâfiklar ve kalblerinde hastalık olanlar şöyle diyorlardı: “bunları (Müslümanları) dinleri aldattı. “Oysa kim Allah’a tevekkül ederse, şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir. ((Enfâl(8)/49)

Sabredenlere, mükâfatları hesapsız verilir. (Zümer/10)

Ayrıca, *tevekkül* kavramı, gerek hadislerde gerekse başka âlimler ve İslam dininin önderleri tarafından da özlü sözlerle izah dilmiş ve önemine vurgu yapılmıştır:

İbn-i Mesud der ki: “Gökten düşmem, Mevla Teâlâ Hazretleri’nin takdir ettiği bir şey hususunda “Keşke bu olmasaydı.” dememden bana daha sevgilidir.” (Ruhu’l Furkan:2/110)

Hız. Ali der ki: “Bir musibet anında elini dizine vuranın muhakkak ecri habt olmuştur (boşa çıkmıştır). (Ruhu’l beyan:1/261)

Üçüncü bölümde, Allah’a tam bir itimat var. Bir önceki bölümle tezatlı gibi görünen bir ahenk var. Tevekkülün ilk gereği olan “**önlem**” reddedilmiş görünse de buradaki tedbiri reddetmek kasıt

mübalağadan uzak durmak olmalıdır. Yani ârif, Mevlâ'ya tam bir güvenle bağlıdır. Aşırıya kaçmadan gereğini yapar ve kenara geçip olanı **seyreyler**. “Takdir Allah’ındır” der. Bu seyir bir ibretli bakıştır, ders almaktır.

Beşinci bölümde, bir hayat yorumu var. Allah’tan iste, yalvar, ancak murad etme, sonucu ona bırak. Beklenmedik sonuca şükret. “Hayırlısı böyleymiş” de. Çünkü sonsuz ilim sahibi Allah en iyisini bilir.

Altıncı bölümde, tevekkül izahatı devam etmekle birlikte **“ısrar”** üzerinde durulmaktadır. İsrar, inatlaşmayı doğurur. Bu da kulu yorar, çünkü dünyevî o meşguliye kişiye hapseder. Zaaf sahibi, kibir sahibi, gururlu kılar ve hatta bazı durumlarda gülünç bir vaziyete düşürür.

Tefviznâme ve bilhassa yedinci bölüm bize göstermektedir ki, **“hikmet”** kavramı üzerinde de bizzat durulmalıdır. Hikmet kavramı tefviznâme’de bir yerde geçiyor:

Hakk’ın olıcak işler.
Ol hikmetini işler.
Boşdur gâm u teşvişler.
Mevlâ görelim neyler.
Neylerse güzel eyler.

“*Hikmet*”, gerek Türkçe’de gerekse Arapça’da genel olarak, “hakîmlik, hakîm adamın hâli, olgun akıl, yüksek bilgi, sathi bakışta farkına varılmayan hükümet icraatları manalarına gelir.⁵⁹⁴ Bunların dışında “*hikmet*, umumiyetle yaşlılarda bulunan bir meziyettir” diyenler olduğu gibi, *hikmeti* felsefe ilmi ve kolları, Allah’ın insanlar tarafından anlaşılamayan sırları (ilahî sır), maksat, sebep, gizli gerçek, hakikat ve ahlâkla ilgili kısa veciz sözler diye tanımlayanlar da olmuştur.⁵⁹⁵ Lügâtçiler *hikmeti* ayrıca, “en iyi ilim vasıtası ile en iyi şeyin bilinmesi” olarak açıklamışlardır. Ayrıca, bir hükümde âdil olmak, eşyanın hakikatini olduğu gibi bilmek ve ona göre hareket etmek de *hikmet* olarak görülmüştür. Bu anlamda, bir mevzunun sebeplerini, hakikatini, beşer kudretinin erişebildiği kadar, oldukları gibi aramak *hikmet* ilminin amacıdır.⁵⁹⁶

Hikmet kelimesinde “bilmek, anlamak, kavramak” manası da vardır. İnsanın faydalı olanı edinip zararlı olandan kaçınması için

⁵⁹⁴ Büyük Türkçe Sözlük

⁵⁹⁵ Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB.

⁵⁹⁶ İslam Ansiklopedisi, 5/1. cilt, MEB.

düşünüp taşınmasına da *hikmet* denir. Yine varlıklar arasındaki alaka ve irtibatı, olaylar arasındaki sebep sonuç münasebetini anlamak maksadı ile harcanan çabalar sonunda elde edilen ameli, tatbikî ve tecrübî bilgiye de *hikmet* denmiştir. *Hikmetin* diğer bir anlamı ise şuurlu bir anlayış ve derin bir kavrayıştır. Eğer *hikmet*, bu son manada kullanılır ise hemen hemen felsefe ile eş anlamlı olur. Zaten felsefenin (*philosophia*) kelime olarak “bilgeliği sevmek” anlamına geldiği düşünülür ise bu benzerlik yadırganmamalıdır. Fakat *hikmetin* özetle: bilgi, tatbikat, gaye, fayda ve sebep gibi ana unsurları ele alınır ise kuşkusuz bu, onu felsefeden daha geniş ve kuşatıcı bir bilgi türü olarak karşımıza çıkarır.⁵⁹⁷ Hikmet kavramı din ile daha barışık bir kavramdır.⁵⁹⁸ Erzurumî'nin, Tefviznâme'de, “hikmet” kavramıyla “Allah'ın insanlar tarafından anlaşılamayan sırları (ilahâ sır), gizli gerçek, hakikat, yüksek bilgi” gibi manaların kastını taşıdığı aşikârdır.

Tefviznâme; bir dengeler, muvazeneler, hikmetler manzumesidir. Kur'an'da da açıktır ki, Şüphesiz ki en büyük hikmet sahibi hakîm olan Allah'tır (İnsan/30). Onun hikmetinden sual olunmaz. Allah, fa'âl-ı hakîmdir, olmuş, olan ya da olacak işlerin hikmetini Mevlâ belirler, ârif ise seyredip, hikmeti görür, beşerî kudretinin erişebildiği kadar idrak eder, razı olur, şükreder. “Hikmet” kelimesinin kavram alanı içerisinde yer alan “bilmek, anlamak, derk etmek, görmek...” gibi mücerred fiiller de şiirde sık sık tekrarlanır.

Şiirde bu öne çıkan bazı kavramların yanı sıra özellikle seçilmiş gibi görünen genellikle soyut anlamların tercih edildiği **fiiller** de dikkate şayandır. Şiirde geçen 40'ı birleşik, 71 fiilde mücerred fiiller önde gelir. Fiillerin olumlu veya olumsuz emir çekimli şekilleriyle ârif olma yolunda yapılması veya yapılmaması gerekenler söylenir. Erzurumî, tekrar ettiği “Mevlâ görelim neyler” mısrasında da olduğu gibi bazı fiilleri bilgelik gereği olarak seçmiş, mesela “görmek” fiilinin daha derin ve hikmetli tarafı gereği olacak ki “Mevlâ bakalım neyler” şeklinde bir ifade tercih etmemiştir.

Şiire göre ârif; bakmaz, görür, söylemez, demez, dinler ancak sadece dinlemez anlar, idrâk eder, bilir, öğrenmekten usanmaz. Çünkü ilmin sonsuz olduğunun idrâkindedir. İçmek, yemek, uyumak gibi dünyevi ihtiyaçlarını aza çeker. Yani bilgeliğin gereği, manevî hayatın zihnî ve kalbî yönünü anlatan mücerred fiillerdir. Az sözle derin mana

⁵⁹⁷ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 7, 8.

⁵⁹⁸ Hikmet kavramı üzerine deyatlı bilgi bkz. İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramları, Mehmet ÖNAL, Felsefe Dergisi, Sayı:4, s. 113-122, FEF, AYDIN.

idealdir. Ârif, ilmi zihninde ve kalbinde yaşar. Kalp kırmaz, nefse kapılmaz, ilmiyle Allah'ı bulur, anlar, onun hikmetine vakıftır, o nedenle olanlar onu üzmez, rahattır, huzurludur. Tefviznâme'de kısa ve net ancak sehl-i mümtenî görünüşündeki cümleler ve ifadeler de İbrahim Hakkı'nın ârif kelâmını taşıdığını gösterir. Sözü tasvir eden sıfat tamlamalarının şiirde sayıca az olması yönündeki tespitimiz de onun söyleneceğin doğrudan söylenmesi, kısa ve net olunması tarafını da gösterir. Ârif, sözü evirip çevirmez, düzdür, riyâsızdır, yalansızdır, gerçektir. Ârifin sözü kısa, sözün özü yani manası derindir.

Eser boyunca, itidal üzere hoş mana simetrisi içinde İslamî hassasiyetler ve hatırlatmalar karşısındayızdır.

Bizce burada esas olan, İslamî-millî muhtevâdır.

Bu eser, bilgece sözleriyle ruhuyla, milletin içine işleyen hatırlatma ve ikazlarıyla bir “adam etme” “kendini ara-bul” manifestosudur. Âkif'in bir şiirinde geçen “adam mısın, oğlum?” sorusu ve devamı ile Gazali'nin “oğluma!” hitabı ve Şeyh Edebali'nin “oğlum...” hitabı arasında fark yoktur ve muhatap dünden, bugüne, yarına bütün memleket evlatlarıdır. Kulak verilmezse haller haraptır. Tefviznâme bir hali arzıdır. Eser, Yunus'un “Telvin”⁵⁹⁹ şiirinden de ses verir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tefviznâme'si 155 mısra boyunca millî-İslâmî akîdeye uygun tam bir yaşama üslûbu ve hayat felsefesi sunmaktadır. (...)

Eğer Tefviznâme'deki hikmetlere kırk açıdan baksaydık hâtiften bir sadâ ile şu güzel ve kemâle yöneltici öğütleri dinleyecektik:

- 1-Mevlâ neylerse güzel eyler; O'na bağlan(güven).
- 2-O'ndan gelene rıza göster; sabret.
- 3-Şer görünende hayır vardır; anla.
- 4-Olup bitenlerden ibret al; ârif ol.
- 5-Tefviz et ve rahatla; tevekkül eyle.
- 6-Kalbini Allah'a bağla; mutmain ol.
- 7-O'nu, takdirini derk eyle; düşün.
- 8-Takdir karşısında tedbir telaşına düşme; rıza göster.
- 9-Arzularını terk et; bırak.
- 10-Münacat kıl; O'nu an, dua et, sığın.

⁵⁹⁹ Hak bir gönül verdi bana hâ demeden hayran olur
Bir dem gelir şâdi kılır, bir dem gelir giryân olur...

- 11-Sadece O'ndan isteneceğini bil.
 - 12- Olup biten menfiliklerle didişme, direnme.
 - 13-Her şey Hak'tandır; O hikmetinin gereğini icra eder.
 - 14-Gam ve teşvişe kapılma; sonunu bekle.
 - 15-O'nun işleri faik ve muvafıktır yerine yakışmıştır.
 - 16-Gönülden gamı kederi uzak tut; rahatla.
 - 17-Huzuru Rabb'inde bul; ferahla.
 - 18-Adli, zulüm sanma; O âdildir.
 - 19-Sıkıntılarını büyütme, bıkmama; sonu hayırdır.
 - 20-O'na teslim ol metanet göster.
 - 21-Az ye, az uyu, az iç ve az konuş ki ifratta zarar vardır.
 - 22-Gönül bahçesine geç; sohbet ehli ol.
 - 23-Ten mezbelesinden, bedeninin ihtiraslarından kurtul;
istememeyi iste.
 - 24-Nâs ile kalabalıkla yorulma, içine dön; inzivâyâ çekil.
 - 25-Nefsine yan çıkma; istişare et.
 - 26-Vesveseye dalma, hep kendinle olma.
 - 27-Geçmişle geri kalma, hal ile olma ve müstakbele dalma;
üçününde harmanında yaşa.
 - 28-Hakk'a hayran ol, geçici (fani) nimetlere koşma.
 - 29-Tevazu göster, benliğine mağlub olma.
 - 30-Her söz ve halden nasihat, ibret payı çıkar.
 - 31-Âlem işaretlerle doludur; kainatı oku, istifade et.
 - 32-Halka kulak ver, halkın sesini, derdini dinle.
 - 33-Edebe riayet et, yaradılışına uygun yaşa.
 - 34-Hak'la beraber ol, O'ndan gâfil olma.
 - 35-Olanda hayır vardır, sonunu bekle acele etme.
 - 36-Kimseyi küçümseme, kendini kayırma.
 - 37-Mü'min, âkil ve ârif ol, zengin bakışlar kazan.
 - 38-O, darda olanların yanındadır, O'na güven.
 - 39-O, en umulmadık yer ve zamanda perdeler açar.
 - 40-O'nun ihsanı sonsuzdur, O neylerse güzel eyler.
- Vallahi ve billahi...

Şiiri; şeklen, kelime kadrosu, kelime grupları ve cümle yapıları bakımından da incelemeye tabi tuttuk. Buna göre,

İsimler (160):

Arapça Kelimeler (92):

abd, adl, âkil, aklâm, Allâh, ân, ârif, aşk, ayn, beşâret, cemil, dâim, dârr, derk, edeb, elsîne, ey, eyemen, fa'al, fâik, gaflet, gâm, gâmgîn, gamz, ganîmet, gayr, hâcât, hâfız, hâif, Hakk, hakkı, Hakîm, hâl, halk, hallâk, hayrân, hayret, hazır, hikmet, hulk, hûy, huzûr, ihsân, imdâd, inâd, inâyet, işâret, kabul, kâdi, kahr, kalb, kefil, kerîm, lâyık, mâ'ni, Mevlâ, mezbele, murâd, murâdât, mu'ti, muvâfik, mü'min, münâcât, müstakbel, nâfi, nâs, nasihat, nefis, Rabb, râfi, rahat, Rahim, remz, Rezzâk, sabr, sârif, şân, şerr, takdîr, tedbîr, tefvîz, terk, teslim, tevekkül, teşviş, u, umûr, vekil, zan, zıkr, zînet, zulüm

Farsça Kelimeler (28):

cân, cenk, derd, dil, dûr, dermân, gülşen, hem, her, hiç, hor, hoş, hıram, gâh...gâh, ki, nâcâr, nâgâh, perde, rengin, renk, sade, sengîn, tab', ten, teng, ve, yâd, zeyrek

Türkçe Kelimeler (40):

ad, az, berk, bir, birbirine, boş, bu, dahi, düş, geçmiş, geri, gönül, güzel, hep, irak, ile, iş, işte, kendi, kimse, kul, ne, nesne, niçin, o(na-nun) (yaratıcıyı mı kastediyor 13), od, ol (1 yerde zamir, 2 yerde sıfat), öyle, razı, sakın, sen, son, söz, şöyle, şu, var, yan, yer, yerince, yol

Fiiller (31):

Mücerred Fiiller

anla(?), bil-, çık(ma)-, dal(ma)-, dinle-, koy- (bırakmak, terk etmek), incit(me)-, işle-, kal(ma)-, öğren-, san(ma)-, unut-, usan(ma)-, yık(ma)-, yorul(ma)-

Müşahhas Fiiller

aç-, bak(ma)-, bul-, de(me)-, geç-, gel-, göç-, gör(31)-, iç-, kıl-, ol(ma)-(olacak iş, olduysa), söylet-, söyle-, uyu-, yan(ma)-, ye-

Tamlamalar

İsim Tamlaması:

âkil huyu, ârif dili, (onun) aşkı, (benim) cemîlim, ol derd, dil gülşeni, (benim) kefilim, (senin) kendin, (onun) imdâdı, (senin) nefsin, onun(anın?) adı, onun(anın) yâdı, (onun) takdîri, (onun) tedbîri, (onun) sonu, ten mezbelesi, (benim) vekilim, (onun) zeyrekliği

Sıfat Tamlamaları (12):

her dem, bir yol, her söz, bir nasihat, her iş, her nesne, her dil, her kul, her cân, her ân, bir şân, her kalb

Bağlama Grubu:

gâh dârr u gâhı nâfî, edeb u hulk, gâh eyemen ü gâh hâif, gâm u teşviş, gamz ü beşâret, gâh hâfız ü gâh râfi, gâh hırem ü gâh gamgîn, gâh kahr u gâh ihsân, gâh mûti u gâh mâni, remz ü işâret, gâh sade ü gâh rengîn

Birleşik Fiiller

ârif it-, berk eyle-, boş eyle-, cenk ol(ma)-, derk eyle-, dūr eyle-, düş eyle-, dermân et-, gayr eyle-, güzel et-, güzel eyle-, hayrân-ı Hak (ol-), hayr eyle-, hazır ol-, hoş eyle- (?), huzûr eyle-, ırak ol(ma)-, inâd et(me)-, kabul eyle- (?), (onun) kalbinden ırak ol(ma)-, tevekkül kıl-, münâcat kıl-, murâd et(me)-, ne et-, ne eyle-, razı ol-, reddet(me)-, renk ol(ma)-, sabret-, sabr eyle-, sengîn et-, seyr eyle-, tefvîz-i umûr eyle-, tefvîz et-, tenk ol(ma)-, terk eyle-, teslim ol-, zannet(me)-, zikreyle- (**et(me) - : 10, eyle- : 40, kıl- : 2, ol(ma)- : 8**)

Deyimleşmiş Birleşik Fiiller:

geri kal(ma)-, gönül yık(ma)-, hayrete dal-, hor bak(ma)-, kendin(Ø) unut-, nefesine yan çık(ma)-, (kendin unut) anı bul-, rahat bul-

Farsça Terkipler (10)

aklâm-ı Hak, ayn-ı inâyet, elsîne-i halk, fa'âl-i hakîm, hallâk-ı rahîm, hayrân-ı Hak, kâdi-i hâcât, rezzâk-ı kerim, sabr-ı cemîl, tefviz-i umûr

Arapça İbareler

billâhi, vallâhi, tallâhi

CÜMLELER		
Öneri(öğüt) cümleleri (42)	Tarif cümleleri(kesin hüküm bildiren cümleler)	Öznel cümle
<p>1. Mevlâ görelim neyler (30).</p> <p>2. Allah görelim netmiş.</p> <p>3. Sen Hakk'a tevekkül kıl.</p> <p>4. Sabreyle ve râzı ol.</p> <p>5. Zannetme ki gayreyler.</p> <p>6. Tefvîz it ve rahat bul.</p> <p>7. Kalbin ana berk eyle.</p> <p>8. Takdîrini derk eyle.</p> <p>9. Tedbirini terk eyle.</p> <p>10. Bil kâdı-i hâcâtı.</p> <p>11. Terk eyle mürâdâtı.</p> <p>12. Kıl ana münacâtı.</p> <p>13. Bir işi murâd itme.</p> <p>14. Hak'dandır O red itme.</p> <p>15. Oldıysa inâd itme.</p> <p>16. Dilden gamı dûr eyle.</p> <p>17. Tefvîz-i umûr eyle.</p> <p>18. Rabbinle huzûr eyle.</p>	<p>1. Hak şerleri hayr eyler.</p> <p>2. Ârif anı seyreyler.</p> <p>3. Hakk'ın olıcak işler, ol hikmetini işler.</p> <p>4. Boşdur gam u teşvişler.</p> <p>5. Hep işleri fâyıkdır.</p> <p>6. Neylerse muvâfıkdır.</p> <p>7. Birbirine lâyıkdır.</p> <p>8. Yerinedir ol öyle.</p> <p>9. Mü'min işi reng olmaz.</p> <p>10. Ârif dili teng olmaz.</p> <p>11. Âkıl huyu cenk olmaz.</p> <p>12. Hoş sabır cemilimdir.</p> <p>13. Allah ki vekilimdir.</p> <p>14. Takdîr kefilimdir.</p> <p>15. Her dilde(dir) ânın adı.</p> <p>16. Her kuladır imdâdı.</p> <p>17. Her cânda(dır) anın yâdı.</p> <p>18. Nâçâr kalacak yerde, dermân ider ol derde.</p>	<p>1. Vallah güzel etmiş.</p> <p>2. Tallah güzel etmiş.</p> <p>3. Billah güzel etmiş.</p> <p>4. Netmişse güzel etmiş.</p> <p>5. Neylerse güzel eyler (31).</p>

<p>19. Sen adli zulüm sanma.</p> <p>20. Sabr it sakın usanma.</p> <p>21. Teslim ol oda yanma.</p> <p>22. Dime şu niçün şöyle.</p> <p>23. Bak sonuna sabr eyle.</p> <p>24. Hiç kimseye hor bakma.</p> <p>25. Sen nefsinde yan çıkma.</p> <p>26. İncitme gönül yıkma.</p> <p>27. Az ye az uyu az iç.</p> <p>28. Dil gülşenine gel göç.</p> <p>29. Ten mezlebesinden geç.</p> <p>30. Bu nâs ile yorulma.</p> <p>31. Kalbinden ırağ olma.</p> <p>32. Nefsinle dahi kalma.</p> <p>33. Geçmişle geri kalma.</p> <p>34. Hâl ile dahi olma.</p> <p>35. Müstakbele hem dalma.</p> <p>36. Hem dem anı zikreyle.</p> <p>37. Hayrân-ı Hak ol söyle.</p> <p>38. Zeyrekliği koy söyle.</p>	<p>19. Nâgah açar ol perde.</p> <p>20. Her kuluna her anda, her anda o bir şânda, geh kahr u geh ihsânda.</p> <p>21. Gâh mu'ti vu gâh mâni'.</p> <p>22. Gâh hâfid u gâh râfi'.</p> <p>23. Gâh dârr u gâhi nâfi.</p> <p>24. Gâh abdin ider ârif.</p> <p>25. Her kalbi O'dur sârif.</p> <p>26. Gâh eymün u gâh hâif.</p> <p>27. Gâh kalbini boş eyler.</p> <p>28. Gâh aşkına düş eyler.</p> <p>29. Gâh halkını hoş eyler.</p> <p>30. Her sözde bir nasihat var.</p> <p>31. Her işde ganîmet var.</p> <p>32. Her nesnede zinet var.</p> <p>33. Hep rumuz ve işâretidir.</p> <p>34. Hep ayn-ı inâyettir.</p> <p>35. Hep gâmız ve beşâretidir.</p>	
--	--	--

39. Gel hayrete dal bir yol.		
40. Koy gafleti hâzır ol.		
41. Kendin unut anı bul.		
42. Bil elsîne-i halkı.		
43. Öğren ebed u hulki, aklâm-ı Hak ey Hakkı.		

Metnin genelinin *öğüt* cümlelerinden oluşması bizde, tefviznâmenin bir nasihatnâme metni olduğu kanatını uyandırmaktadır. Bilindiği üzere, Türk kültüründe nasihatnâme yazma geleneği çok eskilere dayanır ve her dönemde nasihatnâmeler yazılmıştır. Eski Türkçe döneminde bir nasihatnâme örneği olan Orhun Âbidelerini, Orta Türkçe döneminde Kutadgu Bilig(Mutlu Olma Bilgisi) gibi büyük hikmetlerin aktarıldığı eserler takip eder. *Hikmet* kavramının bugünkü Türkçe’de karşılığı olan ‘bilgelik’, Kâşgarlı Mahmut’ ta *bilig* deyimini ile ifade edilmiştir.

Nasihat, her seviyedeki insan için bir ihtiyaç kabul edilmiştir. “Din, nasihatten ibaret” görülmüştür. “Sözü pişirip diyen”ler sayesinde “Ham-ervâh” yahut “çiğ” kalma ihtimali en aza inmektedir. Aile ocağında pişmeye başlayan “şahsiyet aşı” ilk hocalar ana-baba, dede-ninelerle gitgide tadı-tuzu yerinde bir ahenk ve lezzet kazanır. Bu işi asırların örsünde çelikleştiren ve kıvama erdiren milletimiz; gâh Uluğ Türk’ün, Bilge Kağan’ın yanında gâh Dede Korkut’u Boğaçhan’a isim tayin ederken gâh Akşemseddin’le Fatih’in mayasını yoğururken bugünkü millî istiklâlimizi ve vatanımızın vârisleri yeni nesillerin hamurkârı olma vazifesini de icra etmiştir.

Mevlana, Yunus Emre gibi yazarların eserlerinde nasihata sık sık yer verilmiştir. Mevlana’nın 7 öğüdü bugün hemen herkesin bildiği veya esinlendiği cümlelerdir (1. Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol, 2. Şefkat ve merhamette güneş gibi ol, 3. Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol, 4. Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol, 5. Tevazu ve alçak gönüllülükte toprak gibi ol, 6. Hoşgörülükte deniz gibi ol, 7. Ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol). Yine Yunus Emre şu şiirinde başta aşağı nasihatlere yer verir:

İlim ilim bilmektir
Okumaktan murat ne
Okudum bildim deme

İlim kendin bilmektir
Kişi Hak'kî bilmektir
Çok ta'at kıldım deme
Sen kendin bilmezsin
Çün okudun bilmezsin
Eğer Hak bilmez isen
Ya nice okumaktır
Ha bir kuru emektir.
Abes yere yelmektir.

İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Tefviznâme'sine bakıldığında Yunus Emre ve bazı büyük yazarların eserleriyle ortak bir noktası daha ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere sehl-i mümtenî, söylenmesi kolay görüldüğü halde, benzerinin yazılması veya söylenmesi çok güç olan sözlerde ya da yazılarda görülen bir sanat olup edebiyatımızda özellikle Yunus Emre'nin eserlerinde görülür. Ancak Tefviznâme'de de bu sanat hemen hemen her dörtlükte kendini gösterir:

Mevlâ görelim neyer,
Neylerse güzel eyler.

Tefvizname'de “Hakk'ın ve Hakk'a ermiş, onun ilmine vakıf olmuş ârif kişinin tanımları yapılmıştır. Yüce yaratan; *Hak*, *Mevlâ*, *Rab*, *Allah* ve onun sıfatları olan *Rezzâk*, *Kerîm* gibi kelimelerle zikredilmiş, “ârif olma bilgisi” verilmiştir. Erzurumî, âriflik tarîkinde olanlara hitâben tanım ve öğütlerde bulunduğu bu şiirinde din, millet ayrımı gözetmeksizin, kim ve ne olursa olsun ki, bu bize Mevlana hoşgörüsünü hatırlatmaktadır, herkese nasihat eden evrensel bir üslûp kullanmaktadır.

Tefviznâme'de Zıtlıklar, Mukayeseler:

şerr- hayr
adl-zulüm
derd-dermân
kahr-ihsân
eymen(hayırlı)-hâif(zulmeden)
hâfiz(alçaltan)-râfi(yükselten)
dârr(zararlı)-nâfi(faydalı)

İsm-i Fâ'iller/ Muhataplar

ârif, râzı, (mütefevvis- tefviz eden, fevz içre olan), fâik, muvâfık, lâyıq, mü'min, âkil, mûtî, hâfid, dârr, mâni, nâfi, râfi, hâil-hâif, eymen, kâdi, sârif

İnsanî- İslâmî Vasıflar

tevekkül, sabır, seyr(ibretle inceleme), rıza, rahat

Esmâü'l-Hüsna~Hakk'ı anışlar

Allah(2), Hak(k) (6), Mevlâ (30), Rabb (1), Rezzâk, Hallâk, Kerîm, Rahîm, Hâfiz, Râfi, fa'âl-i hakîm, hallâk-ı rahîm, kâdi-i hâcât, rezzâk-ı kerim

Sonuç

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tefviznâmesi'nden yola çıkarak millî kültürümüzün temel değerlerinden olan “bilgelik” ve “hikmet” üzerine bir kapı aralamak istedik.

Müellifin hayat felsefesi ve yaşama tarzı için sunduğu ecdattan yadigâr millî-İslami mefhumları; hem muhtevâları hem de lisanî/gramatikal taraflarıyla bir bildirinin sınırları içinde kalmaya dikkat ederek vermeye çalıştık.

Gördük ki; Tefviznâme ve benzeri geleneğimizde mevcut eserler, günümüz kadar yarına da ışık tutacak değerde ince ve derin manalarla yüklü ebedî ve edebî eserlerdir.

Bunların aslının bozulmadan İslâmî-millî-insanî değerlerinin kendimize ve başkalarına yeniden anlatılmasında, düşünce mevzuu edilmesinde fayda vardır.

Esere rengini veren;
Hak şerhleri hayr eyler
Zannetme ki gayr eyler
Ârif anı seyr eyler
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler...

Mısraları hikmet fısıldayan rahatlatan, ruhanî güzellikte ifadelerdir.

Şiirin bütününe dağılan, Hak(k), ârif, hayır, tevekkül, sabır, rıza, takdîr, münâcât, murâd, hikmet, muvâfık, huzûr, teslim, gönül, mü'min, âkil, cemil, vekil, dermân, imdâd, cân, şân, perde, ihsân,

mutî, mânî, hâfız, râfi, dârr, nâfi, sârif, eymen, hâif, hoş, halk, nas, kalb, geçmiş, hal, müstakbel, hayrân, hayret, gaflet, nasihât, ganîmet, zînet, remz, işâret, beşâret... gibi yine 40 civarında mefhum; zamanımızın bunalan, daralan güya çağdaş insanının Hint fakirlerinde, Tibet Budistlerinde ve Uzak doğu’da tatmin arayan insanlarına “Gel, çare bizde uzağa gitme!” diyen Mevlana derinliğinde, yunus aydınlığında sözlerdir. Kısa, öz, hakîmâne nasihat cümleleri halinde sunulmuştur. Bu sehl-i mümtenî ustalığı ciddiye alınmalıdır. Ayrıca sayıları 40’ı geçen, “şunu yap” veya “yapma” şeklinde bir üslupla nasihat veren öğüt cümleleri yine bu metnin nasihatnâme örneği olduğunu göstermektedir. İbrahim Hakkı, geriye kalan 40’a yakın cümlede “şöyledir” veya “değildir” ya da “şöyle eyler, yapar” veya “yapmaz” tarzında kurduğu durumu ve genellikle de Hakk’ı tanımlayan tarzda hüküm cümleleriyle de nesnellğini korurken, her bölümün son cümlesinde (*neylerse güzel eyler*) tarafını gösterir ve son bölümde yine öznel cümlelerle ve bu cümleleri üç yemin sözüyle (*vallâhi, tallâhi, billâhi*) destekleyerek Hak’tan gelen her şeyin iyi-kötü, güzel-çirkin, faydalı-zararlı ne olursa olsun hikmetli ve güzel olduğunu kesin bir şekilde bildirir. Erzurumî, “güzel” yorumuyla kendisinin “tevekkül, tefviz, sabır ve rıza” olarak bildirdiği insan ruhunun makamlarını aşmış, Hakk’a tam bir gönülle bağlı bir mutasavvuf olduğunu ilan eder.

Şiirde tekrarlar çıkarıldığında 160 isim (92 Arapça, 28 Farsça, 40 Türkçe) ve 40’ı birleşik, 71 fiil tespit edilmiştir (**toplam: 231**). 40 Türkçe kelimeye 31 fiil ve 4 yardımcı eylemi de eklersek şiir geneli için yazıldığı dönem düşünüldüğünde 75 Türkçe kelime anlaşılabilirlik bakımından azımsanamayacak bir orandır.

Şiirin konusu gereği veya İbrahim Hakkı’nın mutasavvuf yönü getirisi, şiirde genel olarak mücerred fiiller tercih edilmiş ya da somut fiiller mecazî anlamlarıyla kullanılarak soyutlaştırılmıştır (*nefsine yan çıkmak, ten mezbelesinden geçmek, hayrete dalmak, nefsinle dahi kalmamak...*).

Kelime kadrosu itibariyle, % 95 anlaşılır bir Türkçesi olan Tefviznâme’nin %5 lik bölümü hususi bir tasavvuf kültürünü ve ortalama aydın bilgisini gerektirmektedir.

Sürç-i lisân ettik ise affola / Saygıyla...

Kaynakça

- Akay H., İslamî Terimler Sözlüğü, İşaret Yay., İstanbul 2005.
- Aksan, D. – Yunus Emre Şiirinin Gücü, Bilgi Yayınevi.
- Arat, Reşit R., Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig III Indeks, İstanbul 1979.
- Atalay, B., Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi I-II-III ve Dizini TDK Yay., Ankara 1986.
- Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara 2004.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme, Altıncı Baskı, Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, Hasankale, Erzurum.
- Kabaklı A. , Sohbetler I, Mevlana/Yunus Emre/Fuzuli/İbrahim Hakkı, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul-1991.
- Önal Mehmet, İslâm Düşüncesinde Hikmet Kavramları, Felsefe Dergisi, Sayı:4, s. 113-122, FEF, AYDIN.
- Yunus Emre, R. Nushiyye.